

ПОЛІТИКА ТА СОЦІУМ У ЦИФРОВУ ЕРУ: КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Яковлев Д. В.

ВСТУП

У сучасних умовах політичні та соціальні відносини визначаються в науковому дискурсі за допомогою відсилання до теорії цифрового суспільства. При цьому розвиток технологій інтернет-комунікації, їхня доступність у всіх сенсах цього слова і для всіх категорій громадян відкриває нові обрії та унікальні можливості для конструювання політичної та соціальної реальності.

Потреба в конструюванні (тобто цілеспрямованому і досить протяжному в часі впливі суб'єктів політики на громадян) не лише не зникла в цифрову епоху, а й навіть більше – вона багаторазово посилюється.

Парадоксально, але за збільшення обсягу інформації, процес конструювання став менш трудомістким, більш вибіркоким і сфокусованим, а отже, і дешевшим. Замість громіздких медіа-корпорацій на громадську думку впливають «фабрики» (боти) й автономні інфлюенсери (блогери), які точно знають кількісні та якісні характеристики своєї аудиторії. Блогери як автономні одиниці конструювання спільної та універсальної політичної реальності, звісно, є ефективнішими за телеканали чи друковані медіа.

Особливо якщо взяти до уваги, що дедалі витонченішими та винахідливішими стають науковці, які використовують (не завжди доречно) префікс «пост-». Конструювання реальності, на їхню/нашу думку, відбувається в епоху постмодерну (для України йшлося також про пострадянську епоху та пострадянську людину), що означає не тільки «хто» на «кого» впливає в процесі конструювання реальності, а й багато в чому визначає характеристики цієї реальності. І «цифрова» це лише одна і можливо не найголовніша характеристика в цьому переліку. Не кажучи вже про епоху постправди, постлюдства, постпам'яті та постреальності. Можливо, слід визначити не стільки процес конструювання політичної реальності, скільки, наприклад, «постконструювання постцифрової постреальності».

Однак, і реальність нагадує про себе. Території захоплюються і звільняються. Рідкоземельні метали насамперед зацікавили владу країни,

яка сьогодні перебуває в авангарді цифровізації та є першовідкривачем соціальних мереж і нових медіа. Війна показала важливість цифровізації та можливості ударних безпілотних апаратів, але в основі опору агресії – героїзм воїнів, волонтерів та звичайних громадян на землі. «Постгеографія» поки що не замінила остаточно географію.

Беручи це до уваги, у цьому розділі монографії буде зроблено спробу визначити основні напрями, виклики та перспективи конструювання політичної реальності в цифрову епоху.

Одразу зауважимо, що представлений до уваги публіки розділ колективної монографії «Українське суспільство у цифрову еру» базується на роздумах автора, які є продовженням та певним (проміжним) результатом попередніх досліджень. Ці дослідження, розглянуті у комплексі, дозволяють вибудувати відповідну послідовність щодо політичної інтеракції та медіатизації політики, стану політичного дискурсу та дискурсу медіа в Україні, відродження середнього класу у пострадянській політиці та економіці, зародження українського креативного класу, дихотомій раціонального вибору та політичної участі волонтерів. Визначення сутності, специфіки та суб'єктів (від журналістів до блогерів та креативного класу) конструювання політичної реальності у цифрову епоху, яке частково, певною мірою пунктирно простежувалось у статтях та тезах конференцій, потребує систематизації та побудови певного теоретичного порядку. Саме тому при підготовці даного розділу монографії, автором використовувались попередні праці із відповідними посиланнями.

Вибір саме цих джерел в якості основи дослідження конструювання політичної реальності у цифрову епоху обумовлено тим що у них презентовано напрямок руху «політичного конструювання» та розвитку дискурсу медіа: від конструювання реальності традиційними масмедіа (телебачення, радіомовлення, преса тощо) із використанням комунікативних технологій політичної рекламістики та зв'язків із громадськістю до медіатизованих пропагандистських кампаній за участі блогерів у соціальних мережах. Відзначаючи специфіку політичного дискурсу та медіа-дискурсу на пострадянському просторі, наведемо визначення: «Дискурс є водночас простором та інструментом політичної конкуренції. З одного боку, це простір боротьби за владу, місце перетину візій минулого, сучасного та майбутнього політичних відносин, який надає певне значення практикам. З іншого боку, дискурс є досить ефективним інструментом політики, завдяки якому суспільству нав'язується воля правлячого класу»¹.

¹ Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 26. С. 82. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>

Суттєві зрушення також фіксуються у соціумі: проростання криз олігархічні мури економічної потужності середнього класу спричинило інтенцію до його політичного представництва. Зародження креативного класу у пострадянській Україні проявляється як у забезпеченні демократичного фасаду для олігархічного режиму у довоєнний час, так і у креативності волонтерів, військових, митців під час війни.

Відповідно, ці зміни статусу і ролі середнього класу та розвиток креативного класу незабаром призведуть до того, що процес конструювання реальності засобами пропаганди повинен буде підлаштовуватися під нові умови. Як мінімум – стати більш змістовним (можна сказати більш раціональним та навіть «ідеологізованим») і спрямованим на служіння загальному благу, а не приватним або вузькогруповим (олігархічним, бюрократичним) інтересам.

При цьому, акцент буде зроблено на раціональному виборі – тобто формулюванні деяких дилем (постмодерністи сказали б «бінарних опозицій») у процесі пошуку відповідей на запитання про колективні (передусім – класові) й індивідуальні суб'єкти конструювання реальності, комунікаційні канали й простори комунікаційної взаємодії між індивідами та також між інститутами публічної влади.

Особливо важливим видається визначити більш-менш релевантну дослідницьку оптику для цифрового суспільства воєнного часу. Суспільства, в якому є сусідами «Дія» і дикість; «цифрові кочівники» – номади в інтернет та біженці від війни; люди, які вимушено стали «внутрішньо переміщеними особами» та клуби віртуальної реальності.

Один із символів воєнного часу цифрового суспільства – люди, які «шукають» підключення до інтернет у бомбосховищах/укриттях. Конструювання віртуальної реальності не означає намагання втекти від реальності воєнного часу, сховатись від неї. Але, можливо, усвідомлення такої потреби впливає на процес конструювання: як на самих «конструкторів» так і на їх аудиторію.

1. Конструювання політичної реальності: час цифрових медіа

Масмедіа, один з небагатьох соціальних інститутів, які від початку спеціалізуються на роботі з інформацією, виконують, поряд з іншими суб'єктами політичної дії та взаємодії функцію конструювання політичної реальності. При цьому їхню роль добре можна зрозуміти, простежуючи інтерпретації самого терміну «медіа» в науковій літературі: від «посередника» до середовища. Тобто масмедіа у своєму динамічному і вражаючому розвитку пройшли шлях від інструменту в руках впливовіших «конструкторів» (обраних політиків і призначених управлінців-бюрократів) до самого простору комунікативного конструювання

реальності. Цей простір (середовище) організовано за правилами медіа згідно з їхніми вимогами до формату і рейтингу і, в ньому, звісно, вони відіграють головну роль. У цьому полягає сенс медіатизації політики, а отже – і медіатизації конструювання політичної реальності.

Усі політичні актори є «гостями» в прямому і переносному сенсі. Вони гості прямих ефірів, учасники обговорення новин у соціальних мережах, умілі й не дуже «користувачі», тобто – вони «гості» на святі медіа.

Серед досліджень трансформацій медіа у цифрову еру у широкому теоретичному контексті присвячено праці таких зарубіжних науковців, як Жан-Фелікс Шрапел², Паво Баришич³, Андреас Юнггерр, Гонсало Ріверо, Даніель Гайо-Авелло⁴, Хуан-Франциско Румбеа⁵, Нік Калдрі, Андреас Хепп⁶, Еміліано Гроссман⁷, Буїке Опарауго⁸, ін.

У 2003 році, фіксуючи й аналізуючи роль мас-медіа в конструюванні політичної реальності, автор уже звертав увагу на деякі аспекти цього процесу. Звісно, на той час ішлося про роль традиційних «засобів масової інформації» – телебачення, радіо та пресу. Зокрема, зазначалося: «Сучасне українське суспільство характеризується зростаючим впливом комунікаційних процесів. Збирання, поширення, отримання і розуміння інформації відіграють значну роль в сучасній політиці. Використання комунікаційних каналів та інформаційних технологій стало невід'ємною частиною політичних кампаній. Україна переживає період трансформації політичного світогляду, становлення простору політичного діалогу, і тому необхідно розглянути ЗМІ як дійову особу в процесі констру-

² Schrape J.-F. Digital media and reality. A brief introduction to operational constructivism – draft. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/376713647_Digital_media_and_reality_A_brief_introduction_to_operational_constructivism_-_draft

³ Barišić P. Truth and Politics in the Age of Digital Media. *Synthesis philosophica*. 2018. Vol. 33. P. 489–501. <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A3206/datastream/FILE0/view>

⁴ Jungherr A., Rivero G., Gayo-Avello D. The Rise of Digital Media and the Retooling of Politics. Cambridge : Cambridge University Press. URL: https://assets.cambridge.org/9781108419406/excerpt/9781108419406_excerpt.pdf

⁵ Rumbea Ju.-F. Media and Reform in the Digital Age: Lessons from the Political Pendulum in Ecuador. *Revista Empresa y Humanismo*. 2023. Vol. 26(2). P. 211–244. DOI: 10.15581/015.XXVI.2.211-244

⁶ Couldry N., Hepp A. The Mediated Construction of Reality. Polity, 2016. 256 p.

Grossman E. Media and Policy Making in the Digital Age. *Review Article of Political Science*. 2022. Vol. 25. P. 443–461. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051120-103422>

⁷ Grossman E. Media and Policy Making in the Digital Age. *Review Article of Political Science*. 2022. Vol. 25. P. 443–461. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051120-103422>

⁸ Oparaugo B. Media and Politics: Political Communication in the Digital Age. *International Journal of Multidisciplinary Research and Explorer*. 2021 Vol. 1, Iss. 2. P. 14–23. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3780554

ювання політичної реальності, визначити вплив системи символічного творення та відтворення реальності за допомогою знаків та образів на систему владних відносин»⁹.

Щодо безпосередньо конструювання реальності, то це процес, у якому беруть участь усі громадяни; інша річ, що розвиток масмедіа призвів до того, що з'явився особливий клас, який зосередився на роботі з інформацією і зрештою здобув право на монополію у сфері визначення суспільного порядку денного. Професійна журналістика, яка спиралася на принципи демократії (згадаймо, що саме медіа називали сторожовим псом демократії), свободи слова, здорового глузду, плюралізму й об'єктивізму, поступово створила особливу «касту», яка разом із хазяями медіа, редакторами та продюсерами почала іменуватися медіакратією.

Уже доводилося зазначати раніше з цього приводу, що «Політична реальність постійно відтворюється діями членів суспільства. Розвиток ЗМІ, особливо електронних, поява мережі глобальних інформаційних систем мають не лише технологічне і економічне значення. В сучасному світі ЗМІ виступають окремим політичним гравцем, бо отримують владу стверджувати, нав'язувати та відстоювати свою точку зору і примушують інших гравців діяти, виходячи з цього. Політична комунікація стає визначальним фактором розвитку всіх інститутів сучасного українського суспільства. Засоби масової інформації в сучасному політичному процесі постають не лише як провідник інформації, але і як інстанція «називання» та інтерпретації подій. ЗМІ, завдяки своїм величезним можливостям впливу і охоплення аудиторії, створюють не лише думки про події. Вони роблять з події новину, і, поміщаючи дію в символічний простір, інтерпретуючи її, відтворюють подію»¹⁰.

Щодо масмедіа як середовища, то очевидно, що процес медіатизації стосується всіх без винятку соціальних просторів і відносин: від медіатизованих виборчих кампаній до процесу формування ідентичностей; медіа-правила та медіа-формат стали підґрунтям для дебатів, електорального вибору, комунікативних технологій, управління та публічної політики – як *policy* так і *politics*.

⁹ Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 Одеса: Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2003. С. 3. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/670025c6-9a82-41b5-bcf0-d55dd4e45de8/content>

¹⁰ Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 Одеса : Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2003. С. 3. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/670025c6-9a82-41b5-bcf0-d55dd4e45de8/content>

Обґрунтовуючи необхідність раціоналізації політики через звернення публічних інтелектуалів та уявляючи політику без ток-шоу, зазначалось: «В умовах медіатизації, яка перетворює політику (у двох сенсах: як публічну політику так і боротьбу за голоси виборців під час електоральних змагань) на частину медіа-процесу, посилюються виклики для раціональної політичної комунікації. Легітимність влади скоріше потребує від політиків участі у ток-шоу, аніж спирається на раціональну аргументацію. Доля окремих політиків, політичних інституцій та необхідних суспільству реформ вирішується не під час раціональних політичних дебатів, а на політичних ток-шоу. Медіа-скандали протягом декількох останніх десятиріч переконливо довели здатність створювати передумови для революцій, а журналістські розслідування – делегітимізувати уряди»¹¹.

Дискурс медіа перетворюється з простору, де відбуваються (точніше, відбувались) дискусії між політиками, державними діячами, експертами, владою та опозицією за посередництва журналістів на середовище активної взаємодії між блогерами та аудиторією.

Нагадаємо визначення дискурсу, яке запропонував П. Рікер: «хтось комусь щось сказав про щось»¹². На початку 70-х років минулого століття «Така дефініція дискурсу відкрила битву на три фронти. Вона: 1) повертала дискурсові суб'єкт – «хто», стертий структуралізмом; 2) ставила у центр означення дискурсу цілу проблематику інтер-суб'єктивності та комунікації; 3) долала обмеження смислу висловлювання внутрішньомовними традиціями та спрямовувала його до історичного світу»¹³. Журналісти, які ставили питання, дотримувались принципу об'єктивності, намагались надати слово усім сторонам. Звичайно, це не завжди було так. Навіть найзатятіші політичні ідеалісти час від часу опиняються перед складним вибором. Пропагандистські кампанії у пострадянських медіа щодо конструювання реальності під назвою «авторські програми» проводились під час кожних виборів, була професія медіа-кілера (телекілера), а у дебатах відчувалась ангажованість журналістів, які часто виконували замовлення власників каналу.

Зокрема, йдеться про такі пострадянського дискурсу, як: «У сучасному... дискурсі не залишилось місця для такого, здавалось би, елементарного здобутку політики епохи модерна й маркеру демократії, як політичні дебати. І якщо справедливою вимогою для модернізації та демократизації України є раціональність у здійсненні політики, то

¹¹ Яковлев Д. В., Яковлева Л. І. Політика без ток-шоу. Потенціал звернень публічних інтелектуалів щодо легітимації влади. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. С. 3 163–169. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.28>

¹² Сігов К. Поль Рікер. *Дух і Літера*. URL: <https://duh-i-litera.com/ric%C5%93ur-paul>

¹³ Ibid.

в умовах інформатизації посилюється вага раціонального дискурсу. А із цим точно є проблеми. Адже дискурс медіа сьогодні формується розважальними ток-шоу на політичну тематику та обертається навколо медіа-скандалів. Дебати стали табу у вітчизняному медіадискурсі навіть під час електоральних змагань. Не кажучи вже про відсутність у політичному дискурсі раціональних дебатов щодо полісу – проблем безпеки, економічної та соціальної політики, європейської інтеграції тощо. На жаль, в Україні застосування раціональної аргументації в дискурсивному просторі з метою переконання громадян поступило місцем медіатизації політики. А політичний дискурс став простором спрощеного сприйняття реальності, місцем емоційного шантажу громадян із боку журналістів та експертів. Як наслідок – атомізація суспільних відносин, експансія індивідуальних інтересів та поступове зникнення простору «політичного». Дійсно, якщо у суспільстві немає колективного (суспільного) інтересу, то політика, як процес його вироблення та реалізації, виявляється взагалі непотрібною. За відсутності раціонального дискурсу участь урядовців чи депутатів у політичних ток-шоу та удавана відкритість влади не здатні сприяти формулюванню мети політичного розвитку та визначенню напрямків реалізації політичного курсу з боку уряду. Маємо ірраціональний медіадискурс, який спотворює раціональний електоральний вибір та створює навіжену урядову політику»¹⁴.

Питання в іншому. Журналісти надавали слово, аби «хтось сказав про щось». Від журналістів вимагалось бути посередником, тобто вони мали декларувати плюралізм та об'єктивність задля того, щоби обійняти позицію журналіста. Усе інше сприймалось громадянською думкою як відхилення від норми, яке потребувало виправдання (працею на суспільне благо, демократію чи необхідністю запобігти тоталітаристському реваншу).

Вже відзначалось раніше, що пошук демократичного та раціонального політичного шляху конструювання реальності найбільш ефективно відбувалось у формі парламентських дебатов. Тут поєднувалось представництво, відповідальність та плюралізм.

У статті «Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії: минуле/майбутнє, policy/politics»¹⁵ аргументуються проблеми медіа-дискурсу в Україні, виходячи з пострадянського стану політики та суспільства.

¹⁴ Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 26. С. 85. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>

¹⁵ Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 26. С 82-87. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>

Наголосимо: «Конструювання політичного дискурсу в демократичних країнах відбувається у формі дебатів. Поліфонія публічного дискурсу (або дискурсів) у політичній площині репрезентується завше у формі бінарних опозицій. Одна з найкращих ілюстрацій раціонального політичного дискурсу – парламентські дебати. У них виражається квінтесенція політичного дискурсу модерних суспільств. Ринок або держава? Індивідуальний або суспільний інтерес? Лібералізм або соціалізм? Це фундаментальні питання модерного політичного дискурсу. У вітчизняних умовах вони перетворюються на цілком конкретні дилеми політичної модернізації: демократія або авторитаризм? Парламентська або президентська республіка? Пропорційна або мажоритарна виборча система?»¹⁶.

На етапі розвитку традиційних засобів масової інформації дискурс медіа став найбільш популярним, привернув увагу масової аудиторії. Щоправда, цьому сприяли не тільки і не стільки раціональні політичні дебати, а розважальний контент. Деякий час відбувалось «балансування» медіа між посередником і актором та середовищем медіа як його сценою: «Дискурс медіа є найбільш масовим. Він не лише транслює інші дискурси (передусім політичний), а й формує порядок денний завдяки використанню власних критеріїв відбору та презентації інформації. Дискурсивна формація медіа визначається, зокрема, критеріями рейтингу та формату. Рейтинг вимірюється кількістю переглядів, тобто охопленням аудиторії. Формат означає, що комунікаційна стратегія вибудовується таким чином, аби охопити найбільшу аудиторію та покращити рейтинг. Унаслідок цього раціональні політичні дебати досить часто елімінуються з медіапростору. Замість них дискурс формують розважальні ток-шоу»¹⁷.

У сучасних умовах успіх блогера обумовлений якраз його/її політичною ангажованістю, умінням сформулювати власну позицію та бути переконливим у її донесенні до аудиторії; часто блогери вступають у дискусії з аудиторією. Медіа дискурс фактично більше не потребує експертів та політиків. Ідеологія не зникла, вона просто змінила «прописку» – з політичних партій на блогерів. Ідеологія відтепер визначає позиції у медіа-дискурсі, а не у партійному дискурсі. У той час, як партійні діячі ставали блогерами і розвивали активність у соціальних мережах за рекомендацією фахівців із зв'язків з громадськістю, орієнтувались на принцип «хапай усіх» під час виборів,

¹⁶ Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 26. С. 85. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>

¹⁷ Там само. С. 85–86.

блогери, навпаки, підхопили прапор політичних ідеологій та сегментували власну аудиторію.

Визначаючи масмедіа як середовище сучасних політичних процесів загалом і конструювання політичної реальності, зокрема, необхідно також чітко окреслити політичний «час» і соціальний «простір». Стосовно України йдеться про пострадянський простір з усіма наслідками, що випливають із такого позначення. Тобто, розуміння необхідності подолання радянської спадщини тут межує з невизначеністю «точки прибуття» українського суспільства в результаті перетворень.

Зокрема йдеться про таке: «У пострадянських суспільствах, які знаходяться на цивілізаційному перехресті, важливо враховувати досвід країн, які подолали тоталітарну спадщину. Інакше є ризик залишитись в історії «перехідним», «розділеним» суспільством з Failed State. Для України унікальність пострадянських трансформацій полягає, серед іншого, в тому, що вибір шляху демократизації супроводжується демодернізацією, економічною рецесією. Час від часу, залежно від результатів виборів, у політичному дискурсі ставляться під сумнів європейські орієнтири цивілізаційного розвитку... Цей аналіз дозволяє побачити проблеми та «сірі зони» вітчизняного політичного дискурсу та дискурсу медіа. Зокрема, можна виокремити дві проблеми вітчизняного медіадискурсу: він не є громадянським та раціональним. Повною мірою це стосується також політичного дискурсу, який, через особливості олігархічних медіа щодо поєднання влади (зокрема, й «четвертої») та власності, ретранслюється в дискурсі медіа. Через ці проблеми дискурсу (ірраціональність та відсутність презентації інтересів громадян у публічній площині) вже декілька десятиліть країна знаходиться на зупинці «електоральна демократія», практично не просуваючись у напрямку... модернізації, консолідованої демократії, європейської інтеграції»¹⁸.

«Тимчасовість» цього періоду створює загрози для демократичних змін і зберігає небезпеку залишитися у вимірі «перехідного» суспільства. Отже, є потреба артикулювати рамки пострадянського періоду. На думку М. Мінакова «Пострадянська епоха завершилась 2022 року з початком російського вторгнення в Україну. Попри те, що війна в Україні розпочалась ще 2014 року, саме ця повномасштабна агресія поставила крапку в нетривалій історії періоду, поштовх до виникнення якого дали розпад СРСР, а також створення нових демократичних держав і ринкових економік у Східній Європі та Північній Євразії. Рішення Володимира Путіна про початок «спеціальної військової

¹⁸ Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 26. С. 82. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>

операції» проти України завдало останнього і вирішального удару пострадянському порядку, його діалектиці та його часовій, просторовій та ідеологічній структурам... На відміну від періоду до 2022 року, тепер у пострадянських дослідженнях є можливість установлення певної дистанції від предмета дослідження. У студій пострадянської доби з'явився шанс стати академічною дисципліною, в якій суттєво меншу роль відіграватимуть й ідеологічна заангажованість, й ідентичнісна упередженість, що були помітними в транзитології останнього тридцятиліття (це критичне зауваження я адресую не лише до праць інших дослідників, а й до своїх власних попередніх робіт)»¹⁹.

Можна не погоджуватись із автором щодо остаточного «завершення» пострадянського часу, адже, навіть якщо пострадянська епоха завершилась, інерція пострадянського періоду ще довго буде відчуватись у політиці, економіці, повсякденному житті. Але з тезою щодо необхідності осмислення цього періоду важко не погодитись. Передусім, задля майбутнього, а не заради звернення рахунків із минулим. Відзначимо: «Грунтовної раціональної дискусії щодо досвіду радянського минулого в нас, на відміну від країн Балтії, так і не відбулось, а декомунізація стосується радше символів, аніж сенсів. Раціональний дискурс щодо майбутнього, реальних перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції об'єднує громадян. Дозволяє кожному індивіду побачити суспільний інтерес, ба більше – взяти участь у його конструюванні. Ірраціональний поділ на «ми» та «вони» відносно ЄС та НАТО – роз'єднує, обертаючись навколо не раціональних візій майбутнього, а «медіа-скандалів»; маніпуляції на користь емоційного сприйняття посилюють атомізацію суспільства»²⁰.

Медіа впливають на усі відносини, які повзуються із владою, а влада перетворюється на комунікативний феномен, позбувшись тягара «насильства», як і передбачала Г. Арендт (у інтерпретації П. Рікера це виглядає наступним чином: «Г. Арендт намагається старанно відрізнити владу від сили й насильства. Насильство не є зловживанням владою, а влада, всупереч Максові Веберу, не є – або не є фундаментально – узаконене застосування насильства. Обидві ці концепції є навіть антитетичні та обернено пропорційні. Влада існує тільки там, де будь-яка спільна дія регулюється загальновизнаним інституційним зв'язком... влада фундаментально впливає із здатності діяти спільно»²¹.

¹⁹ Мінаков М. Пострадянська людина та її доба. Спроба філософського осмислення пострадянської епохи. – Київ – Мілан: Лаурус – Koivri, 2024. С. 8. URL: https://www.koine.community/wp-content/uploads/2024/01/Postradyanska_lyudina.pdf

²⁰ Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 26. С. 85. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>

²¹ Рікер Поль. Навколо політики. Київ: «Д.Л.», 1995. С.12.

При цьому, політичне судження («тема множинності, яка імплікується волею до спільного життя... виступає опорою політики; однак ця умова множинності вказує на очевидну спорідненість з умовою комунікативності, імплікованою судженням смаку» (Рікер П. Право і справедливість / Пер. із фр., – 501 К.: Дух і літера, 2002. – 216 с., с. 153) перетворюється на медіатизоване політичне судження.

Відзначимо: «Дії людей по відношенню один до одного відбуваються у соціальному просторі, який має свою структуру та правила. Політики, журналісти, вчені вступають у відносини комунікації зі свого місця реальності, де оперують знанням, вираженим в загальновизнаних символах (теорія символічного інтеракціонізму). Політична дія несе в собі прагнення до влади. Влада є невід’ємною складовою всіх відносин у політиці і означає можливість нав’язування «картини світу», символічне панування, отримання і використання комунікативного насилля для служіння колективному, суспільному благу. Політична реальність існує як відносини, що відтворюються (історичний аспект) та творяться (інноваційний аспект). Історично існує певна сукупність правил, норм та цінностей, які підтримуються та забезпечують стабільність зовнішньополітичного та внутрішньополітичного існування. Це правила політичної гри, які є «фоном» і рамками для дій політиків. Політична реальність змінюється під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, і тоді виникають нові умови політичного існування, нові правила політичної гри. Будь-яка інновація в політичній реальності виникає за умови змін в комунікативній системі. З’являються нові ідеї, аргументи, нова парадигма, яка впливає на події та формує їх»²².

Отже, конструювання політичної реальності прямо відсилає нас до концепцій хронополітики, а пропаганда – до міфології минулого і майбутнього. За визначенням М. Андрушенка, «Категорії політичного часу і політичного простору є фундаментальними онтологічними категоріями політичної науки, адже вони є базовими параметрами будь-якої політики, її структурними межами. Саму ж політику можна визначити як оформлення впливу на більш чи менш чітко окресленому просторі та в достатньо чітких часових координатах»²³. Сучасні медіа стали не просто «четвертою владою». Нові медіа, відтворюючи віртуально сцену (медіа як «середовище») для блогерського перформансу та скориставшись технологічними можливостями інтерактивності

²² Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2003. С. 7.

²³ Андрущенко М. О. Особливості сучасних концепцій хронополітики : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка., 2011. С. 3.

(прямий етер перетворився на поліфонію) володарюють над часом та простором.

Причому повною мірою це стосується і традиційних масмедіа, для яких певний формат («інфотеймент») і структура подачі матеріалу (ієрархія подій від політики й економіки до спорту й погоди) означає постійну апеляцію до минулого (модель «у новинах немає новин»), його міфологізацію, і нових медіа – які, завдяки проактивності аудиторії та миттєвій взаємодії між блогером та аудиторією, спрямовані в майбутнє, немовби «стискаючи» теперішній час.

У цьому контексті відзначимо думку А. Мартинова, який наголошує на одночасності події та інформації про неї: «Історична соціологія (циклічна парадигма)»²⁴ зазначається: «Реальний час – це момент синхронізації передавача та реципієнта. На комунікації в реальному часі орієнтовані найважливіші сучасні технології. Інформація поширюється одночасно з подією. Інші події, на яких увага не концентрується, ніби й не існують... Перетворення соціального життя, економіки, менталітету без викривлень неможливо втиснути у вузькі хронологічні рамки. Виникнення та розвиток соціокультурних уявлень про час пов'язано з потребою синхронізації дій різних соціальних суб'єктів та людського суспільства в умовах постійних ситуаційних змін. Накопичена в певному фізичному часі інформація не передається кожній людині від народження, натомість зазначену інформацію люди, перебуваючи в певній історичній ситуації, намагаються засвоїти впродовж цілого життя. Тому люди, які живуть у різні історичні епохи, володіють якісно різними обсягами знань. Різними також є способи оволодіння знаннями, як і темп їхнього нарощування»²⁵.

Постійне контенту та швидкість появи нових коментарів змушують аудиторію жити в очікуванні, і – чекати майбутнього, тобто – оновлення даних.

Концепція хронополітики може бути застосована до повсякденної взаємодії, яка відбувається в середовищі медіа. Значимо, що передумова дії – це спроба передбачити сенс можливої відповіді.

Звернемося у зв'язку з цим до наступної цитати: «Передумова політичної дії – орієнтація на передбачуваний зміст дії іншої людини, а політична реальність розуміється як загальне визначення ситуації, що досягається через комунікацію і приймається більшістю учасників політичного процесу. Люди чинять дії, вступають у політичну гру не тому, що вони поводять себе функціонально по відношенню

²⁴ Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма). Монографія. Київ : УІАД «Рада», 2004. 288 с.

²⁵ Там само. С. 112–113.

до структурних умов, а тому, що вони надають цим умовам значення і тим самим створюють, конструюють ці умови. Суб'єкт політичного діє, вибирає, впорядковує і структурує речі, наділяючи їх певним значенням. Результатом взаємного обліку значення речей, які учасники взаємодії демонструють один одному, є загальне комунікативне визначення ситуації, а суспільство являє собою безперервний процес взаємного узгодження дій своїх членів. Значення політичного простору закладене не у самому світі політичного, а в його визначеннях, які дійові особи постійно і взаємно демонструють один одному, самі об'єкти є продуктами дій суб'єктів політичного простору. Політичне життя людей являє собою комунікативний процес, в якому значення об'єктів створюється, підтверджується, змінюється і заперечується, – саме так автор розуміє термін «конструювання»²⁶.

Продовжимо тему хронополітики та окреслення її евристичних можливостей задля визначення сутності та специфіки процесу конструювання політичної реальності в цифрову епоху. Особливо це видається актуальним в умовах воєнного часу. Безпосередньо дослідженнями хронополітики в широкому контексті політичних наук, транзитології та конфліктології займалися такі зарубіжні та українські автори, як Г. Алмонд, М. Андрущенко, Д. Гарві, О. Зубчик, Х. Лінц та А. Степан, С. Сковронік, Н. Скок, А. Мартинов, Дж. Махоні та Р. Снайдер, Р. Мундт, М. Оже, С. Фланаган, О. Якубін, ін.

Наведемо декілька визначень хронополітики:

1) «Хронополітика – це комплекс досліджень, присвячених неоднорідності історичного та політичного часу, який включає: 1) моделювання односпрямованих стадіальних процесів в історії суспільств, 2) аналіз циклічних або хвилеподібних тенденцій в різних сферах життя суспільств»²⁷.

2) «Хронополітика – новий напрямок теоретичної політології, галузь знання, пов'язана із вивченням часового виміру політичної реальності. Звернення до поняття «політичного часу» («хронополітики»), що відображає цілісність політичного життя, є важливим у зв'язку із поглибленням глобалізації, що тягне за собою потребу

²⁶ Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 Одеса : Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2003. С. 8.

²⁷ Зубчик О.А. Хронополітика: методологічні аспекти дослідження публічної політики. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 35–36 (9-10). С. 19. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/291/286>.

осмислення розвитку світових процесів, в тому числі і політичних, у загальних просторово-часових вимірах»²⁸.

3) «Хронополітика розуміється не лише як філософсько-політична концепція дослідження часу, але й як оперативно-тактична діяльність, як політика швидкості, гри на випередження політичного супротивника; як тактико-стратегічна діяльність, яка базується на досягненні механізмів функціонування політичної системи, флуктуацій та вибудовуванні політики відповідно до вимог політичного часу, соціальної кон'юнктури; стратегічно-трансформаційна діяльність, яка базується на діагностиці біфуркаційних періодів у розвитку тієї чи іншої політичної системи і налаштованою на конструювання політичних інститутів, у межах яких політичний процес спроможний вийти на новий етап розвитку»²⁹.

4) «Хронополітика не стільки протистоїть геополітиці, скільки допомагає останній уникнути можливих волюнтаризму та прожектерства під час конструювання своїх suggestive maps»³⁰.

Воєнний час вимагає особливої уваги до визначення основних напрямів мобілізації суспільства, пошуку виходу з численних криз і, насамперед, переходу до стратегії управління, яка базується на суспільному інтересі. Структурний функціоналізм, як методологія дослідження стабільних суспільств, під час кризи поступається місцем підходам раціонального (публічного) вибору, лідерства та новому інституціоналізму.

Обґрунтовуючи роль кожної з цих теорій щодо конструювання політичної реальності у масмедіа з точки хору хронополітики, М. Андрущенко зазначає: «Базовим став структурний функціоналізм, що фіксує перед – та післякризовий стани політичної системи та визначає її загальні функціональні параметри. Три інших методологічних підходи – теорія раціонального вибору, теорія лідерства та теорія мобілізації – використовувались для опису та аналізу процесів, що виникають в ході кризи. Внаслідок такого підходу вчених було створено динамічну модель, що поєднувала попередню політичну систему (antecedent political system) через серію перехідних станів до наступної (consequent political

²⁸ Андрущенко М.О. Деякі аспекти концепції хронополітики Джорджа Модельскі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна «Питання політології»*. 2009. № 839. С. 73. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/visnuk/visnuk_839_2009.pdf

²⁹ Зубчик О.А. Хронополітика: методологічні аспекти дослідження публічної політики. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 35-36 (9-10). С. 22. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/291/286>.

³⁰ Шульга М. Геополітика – геоekonomіка – хронополітика. Російський погляд на проблему. *Політичний менеджмент*. 2006. С. 154. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9617/13-Shulga.pdf?sequence=1>

system)... структурний функціоналізм уможливило вивчення стабільного функціонування політиї, однак його доволі складно використовувати для дослідження криз, оскільки характеризується детермінізмом... Теорія раціонального вибору також сприяє оцінці каузальності розвитку, в тому числі історичної та еволюційної каузальності. Врешті, четверта теорія, – теорія лідерства – передбачає, що лідери пропонують порядок денний / альтернативи розвитку, які конкурують між собою. Таким чином, відбувається селекція цих альтернатив, а на ключові позиції висуваються саме ті лідери, які запропонували адекватні та дієві альтернативи розвитку політиї»³¹.

Щодо нового інституціоналізму, то звернення до цієї теорії необхідне для перспективних трансформацій (після подолання кризи та завершення воєнного часу), коли на зміну антикризовим діям і лідерству мають, зрештою, прийти демократичні інститути. Зокрема, на часі буде визначення оптимального інституційного дизайну в умовах європейської інтеграції.

В Україні «воєнний час» настав одразу після «пострадянського часу». Дослідження політичного часу є актуальним завданням для політичної науки, адже врахування політичного часу, взаємозв'язку між минулим – сучасним – майбутнім є обов'язковим у процесі конструювання політичної реальності.

Характеризуючи політичний час як необхідну складову сучасного політичного знання, О. Якубін відмічає: «Поняття політичного часу є відносно новим для політичної науки, хоча «політична реальність» є темпоральною за своєю суттю. Тому на питання «Що таке політичний час?» сучасна політична наука не зможе дати розбірливі відповіді без звернення до теорії політики, причому, в значно ширшому діапазоні, ніж це зазвичай собі уявляють більшість дослідників даної сфери»³².

Він також висвітлює той зв'язок, який існує між цілеспрямованою зміною реальності, проектуванням політичного ландшафту та розвитком політичної науки: «...час потрапив у фокус дослідження політичної науки нещодавно, з того самого часу, як класична політична теорія, де час був ключовим прихованим (латентним) поняттям, поступово перетворилась на позитивну науку, орієнтовану на емпіричне дослідження та цілеспрямовану зміну політичної реальності; тим самим

³¹ Андрущенко М. О. «Криза кризи»: дві хронополітичні моделі одного рішення. *S.P.A.C.E.* 2016. № 1. С. 9. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b1ef901e-7126-46ef-861d-b276f163fa95/content>

³² Якубін О.Л. До концептуалізації поняття політичного часу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2008. Випуски 89-90. С. 133. URL: <http://ntsaphil.univ.kiev.ua/web/pages/literature/Jacubin%20O.pdf>

європейська політична наука ХХ ст. відображала/продувала нову політичну практику пов'язану, з посиленням цілеспрямованої та контрольованої діяльності політичних агентів... (і особливо, віру у можливість та необхідність таких дій у широких верств населення й самих дослідників політики) в більшості країн Західної Європи та особливо – в Радянському Союзі. Для таких політичних агентів, темпоральні пласти «минулого» виступали тепер не лише «скарбницею досвіду», але й способом прояснення «теперішнього», основою, ресурсом для легітимації певних політичних дій по цілеспрямованій (а не переважно стихійній, як до того) трансформації та проектуванню «політичного ландшафту», що так чи інакше пов'язувалися зі «звільненням» від усяких там «анахронізмів минулого» («експлуататорського класу», «феодальних пережитків», «відсталості» чи ще чогось такого не менш грандіозного), або зі свідомим (і не дуже природним) культивуванням «славного минулого», цілеспрямованою «консервацією» однієї з канонізованих версій «минулого», яка однак ніколи і ніде не існувала за виключенням можливо голів її творців та на сторінках купки написаних ними «історичних», «об'єктивних» книжечок чи памфлетів...»³³.

На особливу увагу заслуговує визначення сутності «воєнного часу» з акцентуванням уваги на часовому вимірі політики. У дослідженнях війни, а особливо у визначенні стану та перспектив розвитку політичної системи українського суспільства у внутрішньополітичному вимірі в умовах «воєнного часу» недостатньо уваги приділяється підходу «хронополітики». Натомість, взаємодія держави та суспільства, підвищення ефективності політичних інститутів з метою управління політичними кризами відбувається у особливому вимірі соціального та політичного часу – «воєнному часі».

Отже, визначення стратегії управління політичними кризами в умовах воєнного часу із застосуванням методологічного інструментарію хронополітики передбачає особливу увагу до минулого з метою виявлення причин кризи, фіксацію сучасного стану політичної системи, а також «моделювання майбутнього» на основі урахування раціонального вибору індивідуальних та колективних політичних акторів. «Воєнний час» при цьому є не тільки обмежуючим фактором щодо виборів, вільних політичних дискусій чи необхідних реформ. Окрім іншого, воєнний час утворює простір нових можливостей щодо вироблення та реалізації публічної політики, спрямованої на

³³ Якубін О.Л. До концептуалізації поняття політичного часу. Вісник Київського університету. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2008. Випуски 89–90. С. 134. URL: <http://ntsaphil.univ.kiev.ua/web/pages/literature/Jacubin%20O.pdf>

демократизацію та європейську інтеграцію. Перспективними напрямками досліджень у межах хронополітики є визначення майбутнього політичних інститутів в Україні та інституційної інтеракції³⁴ (у контексті європейської інтеграції).

2. Дилеми раціонального вибору у цифрову епоху

Раціоналізація середовища мас-медіа в напрямі передусім взаємодії блогерів та їхньої аудиторії є одним із чинників протидії технологіям пропаганди та процесам, пов'язаним із медіатизацією політики. Якщо йдеться про конструювання політичної реальності з метою забезпечення модернізації та демократизації, а це передбачає визначення спільного блага і слідування йому, то слід за допомогою раціональних аргументів рухатися в цьому напрямі. Тобто шукати відповідь на запитання не «що» робити (які саме реформи у сфері публічної політики проводити), а «як», за допомогою яких механізмів і процедур визначити спільне благо в кожен конкретний момент політичного часу.

Особливо це важливо під час кризи. Представники синергетики сказали б «у точці біфуркації», а ми визначимо необхідність ухвалення рішення в ситуації вибору.

Наведемо цитату задля акцентування уваги на етапах (послідовних кроках) вибору: «Для сучасного політичного процесу ситуація вибору є точкою біфуркації з невизначеним, «відкритим» результатом. Вибір спричиняє якісні трансформації політичного процесу, визначає рух політичної системи у напрямку демократії або авторитаризму. Ситуація вибору, у якій знаходяться індивідуальні чи колективні політичні актори у соціально-політичному вимірі характеризується публічністю, – вона завжди привертає увагу масмедіа, громадської думки, експертів тощо. Однією із головних вимог до вибору в умовах демократичного політичного процесу є його раціональність. На усіх етапах вибору індивід здійснює раціональний розрахунок вигоди (власної чи суспільної). У сучасному політичному процесі раціональний вибір складається із послідовних кроків: 1) визначення індивідом «ситуації вибору» та ідентифікації себе як «людини, яка вибирає»; 2) готовності нести відповідальність за наслідки власного вибору; 3) визначення проблеми сучасного політичного процесу, яка потребує вирішення; 4) формулювання альтернатив (вибір є раціональним, якщо індивід

³⁴ Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *The role of social sciences in Ukraine and the World: milestones and outlook*. 2020. P. 146–163. DOI:10.36059/978-966-397-190-2/146-163

обирає з-поміж двох альтернатив); 5) вибір однієї з альтернатив; 6) здійснення рішучих кроків щодо реалізації вибору»³⁵.

Саме в ситуації вибору (а в процесі реформ це безліч ситуацій, коли обирають одну з альтернатив відповідно до раціональних уявлень про загальне благо) раціональність у найпростішому розумінні являє собою не тільки «зважування» вигід і витрат (чого цілком достатньо для «людини економічної»), а й співвіднесення альтернатив із загальним благом.

Тому вибір у політиці завжди є набагато складнішим, ніж в економічній діяльності. Тут потрібна фіксація уявлень про загальне благо в основному законі (конституції), що також в умовах турбулентності видається досить проблематичним. Конституційні реверси, свідками яких були українці, є тому прикладом. Але зміни в конституції можуть бути пов'язані з тим, що змінюється уявлення про загальне благо. Звичайно, часто це пов'язано з перемогою однієї чи іншої частини еліти на виборах або зміною влади під час революцій.

Однак, не можна виключати, що в процесі раціональної оцінки спільного блага, яка в публічному просторі відбувається у формі політичних дебатів (вони мають чітко визначену структуру і правила) буде переосмислено і уточнено трактування спільного блага. Що відобразиться в конституційному полі. Не можна виключати реконструкцію, деконструкцію або «перебудову» уявлень про загальне благо. Є шанс, що завдяки раціональності політичної аргументації з'являється відкритість суспільних груп до реальних змін, формується довіра між ними в процесі конструювання політичної реальності. Про це свідчить історичний досвід модернізації, який, зокрема, проявився під час конструювання Європейського Союзу, повоєнного відбудови, творення та відтворення політичних інститутів у Західній Європі, хвиль інтеграції до ЄС після розпаду СРСР. В умовах електоральної демократії громадяни вирішують подальшу долю різних інтерпретацій та конкуруючих інтерпретаторів суспільного блага, визначаючи хто з них отримує владу здійснювати конструювання політичної реальності.

Відзначимо, що у цифрову епоху «...раціональний вибір у політичному процесі характеризується дихотоміями, його ускладнює процес медіатизації політики, внаслідок чого з'являється небезпека «втечі від вибору». Це одна із найбільших загроз для демократизації політичного

³⁵ Яковлев Д. В. Раціональний вибір у сучасному політичному процесі: соціально-психологічні дихотомії. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний вимір*=*Modern political processes: global and national dimensions* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 30 листопада 2023 р. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2023. С. 23. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2fe9a6ee-cf677-4e8d-a9d0-cf266a83f8f1/content>

процесу в Україні, подолати яку можливо лише впровадженням раціональних дебатів»³⁶.

Наголосимо, що для дослідження раціонального вибору під час ухвалення політичного рішення та його реалізації слід акцентувати увагу не лише на дихотоміях, а й визначити дилеми вибору. І перше і друге передбачає альтернативи та вибір між ними як апофеоз конкретного політика, кульмінацію політичного рішення. Під дихотоміями розуміється поділ на частини чогось цілого, а дилеми являють собою однаково проблематичні варіанти вирішення конкретного завдання. У 2009 році нами було окреслено дилему вибору в процесі конструювання політичної реальності між «медіатизацією» і «раціоналізацією»³⁷. Надалі, досліджуючи кризи електорального вибору та домінування медіатизації в процесі конструювання політичної реальності з інтенцією перетворення олігархії на знайомий усім жителям пострадянського простору авторитаризм, ми виокремили ще три дилеми політичного вибору в Україні³⁸. Це вибір між політичними режимами («демократія v. Авторитаризм»), вибір електоральної моделі (чи то «пропорційна», чи то «мажоритарна», без гібридів), і, напевно, головний вибір – між президентською (з очевидним перекосом у бік суперпрезидентської моделі, що для Л. Кучми, В. Януковича та інших був просто питанням часу) і парламентською формами правління. Тут же додаймо, що якщо йдеться про вибір на користь парламентаризму, то це відчиняє наступні двері і ми опиняємося на роздоріжжі між однопалатним і двопалатним парламентом. При цьому, для визначення шляхів формування верхньої палати Верховної Ради знову повертаємося до електоральної моделі. Вважаю, що найоптимальнішим в Україні буде якраз робота двопалатного парламенту.

В умовах цифровізації суспільства раціоналізацію політичної комунікації слід визначити в якості альтернативи процесу медіатизації політики. Раціональний вибір інтерпретується як фундаментальна умова переходу до демократії³⁹, європейської інтеграції України тощо.

³⁶ Яковлев Д. В. Раціональний вибір у сучасному політичному процесі: соціально-психологічні дихотомії. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний вимір*=*Modern political processes: global and national dimensions* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 30 листопада 2023 р. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2023. С. 26. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2fe9abee-6d77-4e8d-a9d0-cf266a83f8f1/content>

³⁷ Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація. Одеса : Астропринт, 2009. 288 с.

³⁸ Яковлев Д. В. Соціологія політичного вибору: контури теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 10. С. 194–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2016_10_55

³⁹ Яковлев Д. В. Раціональний вибір політичних акторів як фундаментальна умова переходу до демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 28–35.

Наголошуючи на необхідності «раціонального повороту» як у електоральних змаганнях так і у публічній політиці, відзначимо, що «Вимоги щодо раціональності політичних дій на всіх напрямках посткомуністичних перетворень суспільства є вкрай актуальними для сучасної України, до політики якої можна застосувати назву «кризової», не в останню чергу саме через брак раціональних рішень»⁴⁰, а медіатизація політики із загрози, яка виокремлювалась автором ще у 2009 році (принагідно наведемо цитату: «Саме тому існує загроза медіатизації політики, зведення її до рівня мас-медійного шоу з розігруванням смислу та беззмисловими діалогами, що призводить до появи нового центру впливу у політичних процесах – медіакратії. Раціональний аргументований дискурс може виступати як комунікативний засіб демократизації посткомуністичної України. У цьому сенсі існує зв'язок між феноменами медіатизації, демократизації та раціоналізації»⁴¹, перетворилась на один із основних трендів конструювання реальності із притаманними технологіями ток-шоу, медіа-скандалів, «шкарпеткових ляльок», «шакалячих експресів» та організованих пропагандистських кампаній.

Обґрунтуємо зв'язок між раціональним вибором та демократизацією: «У посткомуністичних суспільствах проблема полягає ще й у відсутності демократичних традицій вільного вибору, недостатньому рівні політичної культури та освіти (у тому числі – медіаграмотності), що утворює перспективу поступового згортання демократичних реформ та зведення до мінімуму політичної участі громадян та ролі громадської думки. Демократизація передбачає пошук механізмів вирішення одного із головних завдань: перетворення раціональних дій індивідуальних та колективних політичних акторів на колективну раціональну дію із задоволення суспільного інтересу. Використовуючи метафору Адама Сміта, можна стверджувати, що протягом останніх двадцяти років «невидима рука ринку» так і не з'явилась, а процес конструювання демократії на пострадянському просторі засвідчив, що для переходу до демократії потрібно «дві руки». Очевидно, це пов'язано із появою суспільного класу олігархів – «максимізаторів» влади, прибутку, ресурсів, які діють у душі класичної економічної раціональності»⁴².

Особливе занепокоєння викликають якраз технологічні тренди медіатизації в цифрову епоху, що безпосередньо стосуються конструювання політичної реальності в соціальних мережах, платформах і нових

⁴⁰ Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація. Одеса : Астропринт, 2009. С. 8.

⁴¹ Там само. С. 6.

⁴² Яковлев Д. В. Раціональний вибір політичних акторів як фундаментальна умова переходу до демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 29.

медіа в результаті взаємодії блогерів та їхньої аудиторії. Відзначимо такі з них: «Зокрема, йдеться про емоційність повідомлень, ігнорування, або спотворення фактів (спін-докторінг), анонімність джерел інформації («шкарпетові ляльки»), поділ суспільства на «ми» та «вони», спрощення інформаційних повідомлень, акцент на залякуванні аудиторії тощо. Вони не додають оптимізму. Адже динаміка розвитку суспільства, яка визначається у соціальному часі (віртуальному) саме за допомогою політичної пропаганди не може бути фундаментом для європейської інтеграції. Навпаки, незалежно від кольору пропаганди (а її умовно позначають як «білу», «сіру» та «чорну»), вона здатна лише відтворити пострадянський «перехід», зосередитись на минулому та майбутньому, а не на раціональних візіях сучасності»⁴³ (Яковлев Конференція кафедра політтеорії или социологии).

Окремо наголосимо на пропаганді – ця комунікативна технологія пережила крах традиційних медіа та перетворилась на дієвий інструмент конструювання політичної реальності в інтересах олігархічних груп та окремих політичних акторів. Пропаганда залишається однією із головних технологій конструювання політичної реальності нашого часу. Виокремлюючи історичні етапи розвитку пропаганди, Г. Почепцов зазначає: «релігійна – вона, зокрема, була спрямована на виправлення поведінки, дозволеної в минулі століття, інструментарій ішов як від людини – молитва, так і до людини – проповідь; тоталітарна, яка виникає з появою технічної підтримки, що охоплює все населення одночасно, це час Гітлера і Сталіна, інструментарій – мас-медіа, пропаганда мала монологічний характер, позитивно описуючи себе і негативно ворогів; комерційна: інструментарій – реклама і паблік рілейшнз, які диктують нам наш світ споживання; комунікативна: інструментарій – інтернет, соцмережі, де створюються індивідуально орієнтовані повідомлення, від яких важко ухилитися; майбутня...»⁴⁴

Конструювання політичної реальності має відбуватись не на основі ток-шоу чи медіа-скандалів, а внаслідок раціонального вибору великих соціальних груп. У свою чергу, без визначення суспільного блага неможлива раціональна політика, спрямована на конструювання демократії.

Повертаючись до теми дилем і дихотомій раціонального вибору, позначимо як головну умову тільки одну: готовність до вибору, що означає готовність до свободи дії. У разі втечі від вибору (або еліт,

⁴³ Почепцов Г. Пропанды разные нужны, пропанды разные важны. *Детектор медіа*. 13 квітня 2025. URL: <https://detector.media/infospace/article/239940/2025-04-13-propagandy-raznye-nuzhny-propagandy-raznye-vazhny/>

⁴⁴ Ibid.

або виборців, а найчастіше – як тих, так і інших) отримуємо повернення до тоталітаризму.

Зазначимо, що вибір – справа індивідуальна: «... електоральний вибір є складовою політичного вибору, а раціональний вибір кожного громадянина, який голосує, визначає подальші напрямки розвитку політичного процесу. У фокусі досліджень раціонального вибору є дійова особа – індивід, який обирає; дихотомія «атомізм – холізм» вирішується на користь атомізму. Для демократичного політичного процесу готовність індивіда до вибору є фундаментальною умовою... феномен «втечі від свободи» є передумовою тоталітарного політичного режиму»⁴⁵.

Серед інших дихотомій визначені:

1) «політика» v. «адміністрація»: «Дослідження раціонального вибору у сучасному політичному процесі передбачає визначення соціально-психологічних дихотомій. До них віднесено, по-перше, дихотомію «політика – адміністрація», тобто розмежування бюрократії та політиків (її сформулював В. Вілсон). Раціональна бюрократія, згідно веберіанській традиції, не потребує електоральної легітимації. Навпаки, політичний діяч має бути обраним громадянами. Ця дихотомія, яка пройшла тривалий шлях у теоретичному та практичному вимірах, знайшла своє вирішення у концепції «компліментарності політики та адміністрації»... У сучасному політичному процесі відбувається політизація бюрократії, яка, задля забезпечення успішної кар'єрної траєкторії, потребує визначеної партійної ідентифікації»⁴⁶;

2) «автоматизована дія v. реакція на екстремальну ситуацію». Для громадян демократичних країн вибори є рутинною справою; навпаки, для перехідних країн – це завжди екстремальна ситуація, виклик усталеному порядку речей⁴⁷;

3) «життєвий вибір v. політичний вибір». Якщо для представників інститутів публічної влади від політичного вибору залежить їх подальший життєвий шлях, то для інших категорій громадян електоральний вибір – це делегування повноважень іншим особам, яке не впливає напряму на їх повсякденне життя. Водночас, посадові особи

⁴⁵ Яковлев Д. В. Раціональний вибір у сучасному політичному процесі: соціально-психологічні дихотомії. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний вимір*=*Modern political processes: global and national dimensions* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 30 листопада 2023 р. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2023. С. 24. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2fe9a6ee-6d77-4e8d-a9d0-cf266a83f8f1/content>

⁴⁶ Там само. С. 25.

⁴⁷ Там само. С. 25.

органів публічної влади мають найвищий рівень психологічної готовності до виборів»⁴⁸;

4) «вибір як акт прояву електоральної активності індивіда під час проведення виборів у державні органи влади» v. «вибір як позицію індивіда щодо соціально-політичної дійсності». Для деяких громадян електоральний вибір є прямим продовженням їх сформованої позиції відносно сучасного політичного процесу, у той же час для інших – це рішення, прийняте у день голосування⁴⁹;

5) «масмедіа v. політичні ідеології». Очевидно, що сучасний політичний процес характеризується зменшенням ролі ідеологічної та партійної ідентифікації⁵⁰. «Натомість зростає роль інформації, а раціональний вибір потребує від громадян медіаграмотності та постійної інформаційної селекції. Комунікативні технології, зокрема медіа-скандали, стають основним чинником електорального вибору... медіа-скандали стають впливовим соціально-психологічним чинником вибору. Їх потужність зростає внаслідок медіатизації сучасного політичного процесу, коли публічними стають порушення з боку політичних акторів суспільних норм та заперечення демократичних цінностей»⁵¹.

У цифровому суспільстві технологічні новації призвели до занепаду традиційних медіа, таких як телебачення, радіо та преса; натомість відбувається зростання популярності соціальних мереж, платформ, месенджерів. Блогери, як вже зазначалось, стали не лише драйверами медіатизації політики замість медіакратії традиційних медіа, а й суб'єктами конструювання політичної реальності. Щоправда, ці ж технологічні новації, які створили феномен блогерства, який без перебільшення можна назвати «цифровим Левіафаном» нашого часу (бо у майбутньому це почесне місце посяде, скоріше за все «Штучний Інтелект») сприяли «піднесенню» аудиторії. Блогери стали справжніми «будителями» аудиторії, взаємодіючи із нею, то фліртуючи з нею, то сперечаючись чи повчаючи. Поява масової активної аудиторії – це дуже позитивна новина для визначення перспектив демократичного

⁴⁸ Яковлев Д. В. Раціональний вибір у сучасному політичному процесі: соціально-психологічні дихотомії. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний вимір=Modern political processes: global and national dimensions* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 30 листопада 2023 р. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2023. С. 25. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2fe9a6ee-6d77-4e8d-a9d0-cf266a83bf1/content>

⁴⁹ Там само. С. 25.

⁵⁰ Kroytor A. V., Yakovlev D. V. Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development* : collective monograph / A. V. Kroytor, D. V. Yakovlev, S. V. Kutsepel, O. M. Yeremenko, etc. Lviv-Torun : Liha-Pres, 2020. P. 1–29. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-221-3.02>

⁵¹ Там само. С. 26.

конструювання реальності. Адже, не є секретом, що телеканали в Україні, належачи олігархам, працювали лише в їх інтересах. У них був один головний глядач (для телебачення), він же читач (для друкованих медіа). Політичні блогери потребують великої аудиторії, тому вони її плекають та пильно стежать за кількістю переглядів, підписників/підписниць, коментарями та лайками тощо. Це справжня революція, адже відбувається повернення «активного громадянина» у політику. Визначаючи соціальну групу, яка може стати опорою та рушійною силою демократичного конструювання реальності в цифрову епоху, взаємодіючи з блогерами, сформулюємо наступну гіпотезу. На наш погляд, такою соціальною групою цілком здатний стати креативний клас сучасного українського суспільства.

Йдеться про креативний клас, як частину середнього класу, що спирається на «три Т» (технологія, талант, толерантність) та має наступні ознаки: «Креативний клас... слід емпірично ідентифікувати за критеріями посади, професії, діяльності. До креативного класу відносяться представники творчих професій, які формують його ядро... Проблема полягає у тому, що попри зростаючу економічну роль, креативний клас усе ще недостатньо представлений у політиці. Це гальмує перехід України від олігархічної до ринкової економіки та від авторитаризму до демократії... Висловлюючи припущення, що креативний клас є відродженням середнього класу на новому етапі, слід водночас наголосити на тому, що креативний клас здатний подолати олігархічний вплив, виконати роль «акселератора» модернізації та демократизації політичної системи в умовах становлення інформаційного суспільства»⁵².

Щодо ставлення українського креативного класу політичного порядку денного та його конструювання, то доречним буде навести посилання на актуальне дослідження креативного класу, що було проведене червні-липня 2024 року у м. Одеса методом експертного опитування із використанням гугл-форм.

Серед опитаних – «...представники творчих професій – журналіст(к)и, актор(к)и, вчені, бізнесмени та бізнес леді, медіа-експерт(к)и, ІТ-сфера тощо... 93,8% респондентів мають повну вищу освіту та 6,2% – неповну вищу освіту; 50% опитаних віком з 18 до 35 років, 37,5% – з 36 до 50 років, 6,3% – 51–65 років та 6,2% старші за 66 років»⁵³.

⁵² Яковлев Д. В., Трушевич Г. Б. Креативный класс щодо політичного порядку денного: довіра, вибори, імідж (за результатами експертного опитування представників креативного класу у м. Одеса). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. Вип. 49. С. 241. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.41>

⁵³ Там само. С. 242. D

Щодо результатів дослідження, то зазначимо: «На питання «Чи довіряєте ви В. Зеленському?» 43,8% представників креативного класу відповіли, що «довіряють», або «скоріше довіряють», 18,8% – «скоріше не довіряють», 18,7% – «не довіряють». При цьому, 18,7% респондентів зазначили, що їм важко відповісти на це питання. Не дивлячись на те, що 20 травня 2024 року офіційно завершився термін перебування Володимира Зеленського на посаді Президента України в умовах мирного часу, 75% експертів – представників креативного класу вважають В. Зеленського легітимним президентом. При цьому, 6,3% – вважають необхідним подолання кризи легітимності (можливо, шляхом проведення виборів), а ще 18,7% – обрали відповідь «важко відповісти»... представники креативного класу порадили б В. Зеленському покращити такі напрямки публічної політики (можна було обрати декілька варіантів): 81,3% – посилити кадрову політику, 75% – активніше боротись з корупцією, 62,5% – взяти під особистий контроль ситуацію на фронті, 50% – зосередитись на внутрішній політиці та, передусім, допомагати військовим/ветеранам, 43,8% вважають доцільним для Президента акцентувати увагу переважно на зовнішній політиці та поверненні військовополонених. При цьому на питання «Чи вважаєте ви необхідним/можливим проведення виборів під час дії воєнного стану?» (можна було обрати декілька варіантів відповіді) 50% експертів відповіли, що проведення будь-яких виборів під час війни не доцільне, 43,8% за те, щоб провести місцеві вибори і 31,3% виступили за проведення президентських та парламентських виборів під час війни»⁵⁴.

ВИСНОВОК

Підбиваючи підсумки конструюванню теоретичного порядку, яке ґрунтувалось на деяких авторських роздумах, частково попередньо опублікованих у вигляді тез конференцій та наукових статей, слід зробити наступні висновки. Передусім, солідаризуємось із думкою Ю. Левенця, який зазначав, що «Раціоналізм і ірраціоналізм являють собою основні способи освоєння політичної реальності. Аналіз цієї суперечливої єдності дає змогу сформулювати теорії, які пояснюють особливості структури і функціонування політичних систем, а відтак – підказати адекватні засоби розв'язання практичних завдань»⁵⁵.

⁵⁴ Яковлев Д. В., Трушевич Г. Б. Креативный класс щодо політичного порядку денного: довіра, вибори, імідж (за результатами експертного опитування представників креативного класу у м. Одеса). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. Вип. 49. С. 243. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.41>

⁵⁵ Левенець Ю. Політична наука: параметри раціоналізму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 30(1). С. 6-10. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpiend_2006_30\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpiend_2006_30(1)_3).

Саме у такому ракурсі автор визначає як «суперечливу єдність» процеси медіатизації та раціоналізації у конструюванні політичної реальності у цифрову епоху.

Повною мірою це відноситься і до протиставлення «загального блага» і «групових інтересів». Адже, очевидно є необхідність враховувати інтереси як усього суспільства у конкретний проміжок часу (доба посткомунізму, воєнний час тощо) так і його найбільш активної частини – креативного класу у процесі конструювання політичної реальності. Особливу увагу приділено хронополітиці задля визначення специфіки конструювання політичної реальності у різні часи – пострадянський час, цифрова епоха, воєнний час тощо.

Відзначено спрямованість пропаганди як комунікативної технології конструювання у минуле, а не у майбутнє. Аргументовано, що конструювання політичної реальності відбувається під впливом медіатизації політики, а основними суб'єктами цього процесу у цифрову епоху виступають блогери. Водночас, наголо зроблено на необхідності раціоналізації конструювання політичної реальності та його спрямованості на визначення та реалізацію суспільного блага. Креативний клас здатний стати рушійною силою демократичного конструювання політичної реальності.

Відзначено дилеми та дихотомії раціонального вибору у процесі конструювання політичної реальності цифрової епохи. Визначено небезпеки «втєчі від вибору» та необхідність комунікативного конструювання політичної реальності на основі ідеї загального блага.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено визначенню сутності та специфіки конструювання політичної реальності у цифрову еру. Потреба в конструюванні (тобто цілеспрямованому і досить протяжному в часі впливі суб'єктів політики на громадян) не лише не зникла в цифрову епоху, а й навіть більше – вона багаторазово посилилася. Визначення сутності, специфіки та суб'єктів (від журналістів до блогерів та креативного класу) конструювання політичної реальності у цифрову епоху, яке частково, певною мірою пунктирно простежувалось у статтях та тезах конференцій, потребує систематизації та побудови певного теоретичного порядку. Саме тому при підготовці даного розділу монографії, автором використовувались попередні праці. Презентовано напрямок «політичного конструювання» та розвитку дискурсу медіа: від конструювання реальності традиційними масмедіа (телебачення, радіомовлення, преса тощо) із використанням комунікативних технологій

політичної рекламістики та зв'язків із громадськістю до медіатизованих пропагандистських кампаній за участі блогерів у соціальних мережах.

Особливу увагу приділено хронополітиці задля визначення специфіки конструювання політичної реальності у різні часи – пострадянський час, цифрова епоха, воєнний час тощо. Водночас, наголос зроблено на необхідності раціоналізації конструювання політичної реальності та його спрямованості на визначення та реалізацію суспільного блага. Креативний клас здатний стати рушійною силою демократичного конструювання політичної реальності.

Відзначено дилеми та дихотомії раціонального вибору у процесі конструювання політичної реальності цифрової епохи. Визначено небезпеки «втечі від вибору» та необхідність комунікативного конструювання політичної реальності на основі ідеї загального блага.

Література

1. Андрущенко М. О. «Криза кризи»: дві хронополітичні моделі одного рішення. *S.P.A.C.E.* 2016. № 1. С. 9–11. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b1ef901e-7126-46ef-861d-b276f163fa95/content>
2. Андрущенко М. О. Особливості сучасних концепцій хронополітики : дис. ... канд. політ. Наук : 23.00.01. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка., 2011. 228 с.
3. Андрущенко М. О. Особливості сучасних концепцій хронополітики : автореф. дис ... канд. політ. наук Київ, 2011. 18 с.
4. Андрущенко М.О. Деякі аспекти концепції хронополітики Джорджа Модельскі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*. 2009. № 839. С. 72–77. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/visnuk/visnuk_839_2009.pdf
5. Андрущенко М.О. Концепція хронополітики Поля Вірільйо: від дромократії до дромології. *Політологічний вісник*. 2009. Вип. 41. С. 143–151.
6. Зубчик О.А. Хронополітика: методологічні аспекти дослідження публічної політики. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 35-36 (9-10). С. 16–24. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/291/286>.
7. Левенець Ю. Політична наука: параметри раціоналізму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 30(1). С. 6–10. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nziend_2006_30\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nziend_2006_30(1)_3).

8. Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма). Монографія. Київ : УІАД «Рада», 2004. 288 с.

9. Мінаков М. Пострадянська людина та її доба. Спроба філософського осмислення пострадянської епохи. Київ – Мілан: Лаурус – Koivñ, 2024. 198 с. URL: https://www.koine.community/wp-content/uploads/2024/01/Postradyanska_lyudina.pdf

10. Почепцов Г. Пропаганды разные нужны, пропаганды разные важны. *Детектор медіа*. 13 квітня 2025. URL: <https://detector.media/infospace/article/239940/2025-04-13-propagandy-raznye-nuzhny-propagandy-raznye-vazhny/>

11. Рікер П. Право і справедливість / Пер. із фр. Київ : Дух і літера, 2002. 216 с.

12. Рікер Поль. Навколо політики. Київ : «Д.Л.», 1995. 334 с.

13. Сігов К. Поль Рікер. *Дух і Літера*. URL: <https://duh-i-litera.com/ric%C5%93ur-paul>

14. Шульга М. Геополітика – геоекономіка – хронополітика. Російський погляд на проблему. *Політичний менеджмент*. 2006. С. 148–156. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9617/13-Shulga.pdf?sequence=1>

15. Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 26. С. 82–87. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>

16. Яковлев Д. В. Креативний клас – феномен інформаційного суспільства. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матер. III Всеукр. наук.-практич. конф. (22 березня 2024 р.). Львів – Торунь, 2024. С. 100–104. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-389-0-27>

17. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація. Одеса : Астропринт, 2009. 288 с.

18. Яковлев Д. В. Публічні звернення інтелектуалів як технологія раціоналізації політичної комунікації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. Вип. 38. С. 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v038.2022.16>

19. Яковлев Д. В. Раціональний вибір політичних акторів як фундаментальна умова переходу до демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 28–35.

20. Яковлев Д. В. Раціональний вибір у сучасному політичному процесі: соціально-психологічні дихотомії. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри=Modern political processes: global and national dimensions* : матеріали III Міжнародної науково-практичної

інтернет-конференції, м. Одеса, 30 листопада 2023 р. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2023. С. 23–27. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2fe9abee-6d77-4e8d-a9d0-cf266a83f8f1/content>

21. Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса : Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2003. 16 с.

22. Яковлев Д. В. Соціологія політичного вибору: контури теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 10. С. 194–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2016_10_55

23. Яковлев Д. В. Український середній клас: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 30 квітня 2024 року. Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2024. С. 113–115. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/19653/1/D.%20V.%20Yakovlev.pdf>

24. Яковлев Д. В., Трушевич Г. Б. Креативний клас щодо політичного порядку денного: довіра, вибори, імідж (за результатами експертного опитування представників креативного класу у м. Одеса). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. Вип. 49. С. 241–245. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.41>

25. Яковлев Д. В., Яковлева Л. І. Політика без ток-шоу. Потенціал звернень публічних інтелектуалів щодо легітимації влади. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. С. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.28>

26. Яковлев Д. Консолідація шляхом креативності. Роль середнього класу у підвищенні стійкості українського суспільства. *Посилення консолідації суспільства та ролі людського капіталу на шляху вступу України та Республіки Молдова до Європейського Союзу* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., м. Кишинев – м. Одеса, 17–18 жовтня 2024 року / за ред. д. с . н., проф. Лісеєнко О. В. С. 15–18. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1575bfd0-fed8-490c-8307-64cbd324fb05/content>

27. Яковлев Д. Роль середнього класу у соціальних трансформаціях. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 26 квіт. 2024 р. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2024. С. 798–800. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28311>

28. Яковлев Д., Трушевич Г. Політична участь волонтерів: «за» чи «проти»? *Публічна політика і державне управління в умовах війни*.

Публічна політика в умовах війни та міжнародних викликів : матер. І міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 17 квітня 2025 р.; уклад. Н. Прямухіна, О. Чальцева, І. Мацишина / Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2025. С. 93–96. URL: <https://journals.donnu.edu.ua/>

29. Якубін О.Л. До концептуалізації поняття політичного часу. Віснику Київського університету. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2008. Випуски 89–90. С. 133–137. URL: <http://ntsaphil.univ.kiev.ua/web/pages/literature/Jacubin%20O.pdf>

30. Barišić P. Truth and Politics in the Age of Digital Media. *Synthesis philosophica*. 2018. Vol. 33. P. 489–501. <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A3206/datastream/FILE0/view>

31. Couldry N., Hepp A. The Mediated Construction of Reality. *Polity*, 2016. 256 p.

32. Grossman E. Media and Policy Making in the Digital Age. *Review Article of Political Science*. 2022. Vol. 25. P. 443–461. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051120-103422>

33. Jungherr A., Rivero G., Gayo-Avello D. The Rise of Digital Media and the Retooling of Politics. Cambridge : Cambridge University Press. URL: https://assets.cambridge.org/97811084/19406/excerpt/9781108419406_excerpt.pdf

34. Kroytor A. V., Yakovlev D. V. Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development* : collective monograph / A. V. Kroytor, D. V. Yakovlev, S. V. Kutsepал, O. M. Yeremenko, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. P. 1–29. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-221-3.02>

35. Oparaugo B. Media and Politics: Political Communication in the Digital Age. *International Journal of Multidisciplinary Research and Explorer*. 2021 Vol. 1, Iss. 2. P. 14–23. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3780554

36. Rumbela Ju.-F. Media and Reform in the Digital Age: Lessons from the Political Pendulum in Ecuador. *Revista Empresa y Humanismo*. 2023. Vol. 26(2). P. 211–244. DOI:10.15581/015.XXVI.2.211-244

37. Schrape J.-F. Digital media and reality. A brief introduction to operational constructivism – draft. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/376713647_Digital_media_and_reality_A_brief_introduction_to_operational_constructivism_-_draft

38. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *The role*

of social sciences in Ukraine and the World: milestones and outlook. 2020.
P. 146–163. DOI: 10.36059/978-966-397-190-2/146-163

Information about the author:

Yakovlev Denys Viktorovich,

Doctor of Political Science, Professor,

Dean of the Faculty of Psychology, Political Science and Sociology

National University «Odessa Law Academy»

23, Fontanskaya Road, Odesa, 65009, Ukraine